

Zuzanna Jarosz

*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy
w Puławach*

WPŁYW WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ NA ZMIANY W DOCHODACH I STRUKTURZE AGRARNEJ GOSPODARSTW ROLNYCH*

Słowa kluczowe: Wspólna Polityka Rolna, dochody rolników, struktura agrarna

Wstęp

Polityka rolna Unii Europejskiej od lat jest jednym z priorytetów działań i wydatków budżetowych UE. Na przestrzeni lat Wspólna Polityka Rolna (WPR) ulegała różnorodnym transformacjom spowodowanym zmianami warunków funkcjonowania UE i dostosowaniem mechanizmów WPR do osiągnięcia wyznaczonych celów. W procesie tych przeobrażeń coraz bardziej zaznacza się odchodzenie od polityki sektorowej na rzecz kompleksowej polityki zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich (Karwat-Woźniak 2019).

Podstawowym celem WPR jest ochrona interesów producentów i konsumentów żywności poprzez: zwiększanie wydajności rolnictwa, wspieranie postępu rolniczego, optymalizację wykorzystania czynników produkcji, stabilizowanie rynków i zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego oraz zagwarantowanie rolnikom odpowiedniego dochodu (Nurzyńska i Drygas 2018). Środki finansowe przeznaczone na sektor rolnictwa w ramach WPR mają istotny wpływ na warunki funkcjonowania rolnictwa i przyczyniają się do kreowania procesów rozwojowych.

Od 2007 r. WPR jest finansowana z dwóch funduszy: Europejskiego Funduszu Rolniczego Gwarancji (EFRG, tzw. I filar WPR) oraz Europejskiego Funduszu Rozwoju na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW, tzw. II filar WPR). W ramach środków z I filara WPR finansowano dopłaty bezpośrednie, które za-

---

*Opracowanie wykonano w ramach zadania 5.0. pt. „Ewaluacja PROW 2014–2020, PS WPR i wsparcie analityczne z zakresu Wspólnej Polityki Rolnej” z dotacji budżetowej przeznaczonej na realizację zadań MRiRW w 2024 r.

pewniały stabilność dochodów rolniczych w warunkach dużej zmienności cen na artykuły rolnicze i tym samym zachęcano do produkcji rolnej. Natomiast z funduszu II filara (realizowanego w Polsce w ramach PROW) sfinansowano między innymi takie działania, jak: modernizacja gospodarstw rolnych, rozwój różnorodności biologicznej, poprawa gospodarki wodnej, zapobieganie erozji gleby itp. Ich zadaniem było finansowanie rozwoju gospodarki poprzez poprawę warunków produkcji rolnej oraz utworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich.

Według danych Ministerstwa Finansów od początku członkostwa w UE do końca kwietnia 2023 r. do Polski w ramach WPR wpłynęło 74,6 mld EUR, z czego 47,7 mld EUR stanowiły dopłaty bezpośrednie, 23,7 mld EUR skierowano na Program Rozwoju Obszarów wiejskich, a 3,2 mld EUR przeznaczono na interwencje rynkowe, pozostałe transfery oraz Europejski Fundusz Morski, Rybacki i Akwakultury (EFMRA) (Kawecka-Wyrzykowska 2023).

Kluczowy wpływ na podejmowane przez rolnika decyzje produkcyjne i inwestycyjne w gospodarstwie rolnym ma sytuacja finansowa i ekonomiczna rodziny. Nie bez znaczenia jest także wielkość powierzchni gospodarstwa oraz możliwości modernizacji i inwestowania w nowe technologie. Celem opracowania była ocena oddziaływania instrumentów WPR na zmiany w dochodach i strukturze agrarnej gospodarstw rolnych w Polsce.

Wpływ WPR na przekształcenia struktury obszarowej gospodarstw

Główną słabością polskiego rolnictwa jest rozdrobnienie struktury obszarowej gospodarstw. Ma to wielorakie skutki ekonomiczne i społeczne: stanowi o niskim dochodzie rolników i ich rodzin oraz uniemożliwia akumulację kapitału niezbędnego do podjęcia inwestycji mogących podnieść efektywność gospodarstw. Rolnik wytwarzający niewielkie ilości produktów w dużym asortymencie ma trudności z utrzymaniem wysokiej jakości i zbytą produkcją. Niewielka skala produkcji ogranicza możliwości realizowania postępu technologicznego zarówno z powodów finansowych, jak i technicznych.

Jedną z dróg prowadzących do poprawy struktury gospodarstw rolnych upatrywano w systemie wsparcia bezpośredniego dzięki rentom strukturalnym. Zasady przechodzenia na wcześniejsze emerytury ustanowiono rozporządzeniem Rady (WE) 1257/1999 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (DzU UE L.199.160.80). W opracowanym przez Polskę PROW 2004–2006 ważne miejsce znalazło działanie – renty strukturalne. Celem tego działania było przyspieszenie przemian struktury agrarnej oraz obniżenie wieku osób prowadzących działalność rolniczą, poprzez zapewnienie dochodu rolnikom decydującym się na przekazanie swojego gospodarstwa następcy lub na powiększenie istniejącego już gospodarstwa rolnego (PROW 2004). Działanie skierowane było do osób w wieku przedemerytalnym (55 lat), które przez okres co najmniej 10 lat

nieprzerwanie prowadziły działalność rolniczą, a ponadto w tym czasie przez 5 lat podlegały ubezpieczeniu społecznemu rolników (KRUS). Alternatywą było przekazanie ziemi na rzecz Skarbu Państwa, na zalesienie lub na cele związane z ochroną środowiska. Według Prusa i Wawrzyniaka (2010) w latach 2004–2006 za rentę strukturalną przekazano ogółem 503,9 tys. ha, w tym na rzecz następców 211,2 tys. ha, co stanowiło 41,9% przekazanych użytków rolnych. Na powiększenie istniejących gospodarstw przekazano ponad 244,0 tys. ha, czyli 48,6% (tab. 1). Pozostałe środki przeznaczono na cele związane z zalesieniem gruntów rolnych i ochroną środowiska. Zdaniem Paszkowskiego i Kijanowskiego (2009) przekazywanie gruntów za renty strukturalne największym zainteresowaniem cieszyło się wśród gospodarstw z grupy obszarowej 5–20 ha. Należy zaznaczyć, że w przypadku przekazywania gruntów na rzecz następców nie następowała zmiana struktury agrarnej gospodarstw, ponieważ w całości przejmował je spadkobierca. Pozytywną cechą realizacji programu rent strukturalnych było to, że ziemia trafiała do ludzi młodych.

Podstawę prawną do opracowania PROW 2007–2013 stanowiło Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (DzU UE L.2005.277.1). Wskazano w nim na potrzebę powiązania przekazywania gospodarstw rolnych z procesem wsparcia młodych rolników. W PROW 2007–2013 powierzchnia niezbędna do uzyskania renty musiała być równa lub większa od średniej powierzchni gruntów rolnych w danym województwie. W większości województw powierzchnia ta wzrosła do 3 ha (1 ha w czterech województwach południowo-wschodniej Polski). Natomiast w znowelizowanym rozporządzeniu MRiRW z 2010 r. (DzU z 2010 r. nr 131 poz. 886) powierzchnię potrzebną do uzyskania renty podniesiono z 3 ha do 6 ha (3 ha w czterech województwach). Skuteczność poprawy struktury agrarnej miała być osiągnięta poprzez przekazywanie gospodarstw tylko na powiększenie już istniejących, a następnie tylko wtedy, gdy stworzą gospodarstwa o większym areale. Istotnym novum było odejście od corocznej waloryzacji rent strukturalnych i przejście na stały system kwotowy, który nie podlegał waloryzacji. W celu poprawy struktury agrarnej polskich gospodarstw w 2011 r. wprowadzono ustawę o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa z 1991 r., która miała na celu zwiększenie liczebności dużych gospodarstw indywidualnych (DzU z 2011 r. nr 233 poz. 1382). Ustawa ograniczyła dzierżawę gruntów, natomiast zwiększyła ich wykup przez dzierżawców lub sprzedaż rolnikom indywidualnym w celu powiększenia powierzchni gospodarstw. W latach 2004–2013 w ramach rent strukturalnych przekazano ok. 73,5 tys. gospodarstw rolnych (w tym 52,1% na powiększenie gospodarstw) o łącznej powierzchni 718,9 tys. ha użytków rolnych (w tym na powiększenie gospodarstw 50,7%) (tab. 1).

Tabela 1

Liczba gospodarstw i powierzchni użytków rolnych przekazanych w ramach rent strukturalnych w latach 2004–2013

Wyszczególnienie	2004–2007		2004–2013	
Całkowita liczba gospodarstw (tys., %)	53,6	100,0	73,5	100,0
Liczba gosp. na rzecz spadkobiercy (tys., %)	25,1	46,8	35,2	47,9
Liczba gosp. na powiększenie (tys., %)	28,5	53,2	38,3	52,1
Całkowita powierzchnia UR (tys. ha, %)	503,9*	100	718,9	100
Pow. UR na rzecz spadkobiercy (tys. ha, %)	211,2	41,9	354,4	49,3
Pow. UR na powiększenie (tys. ha, %)	244,0	48,6	364,5	50,7

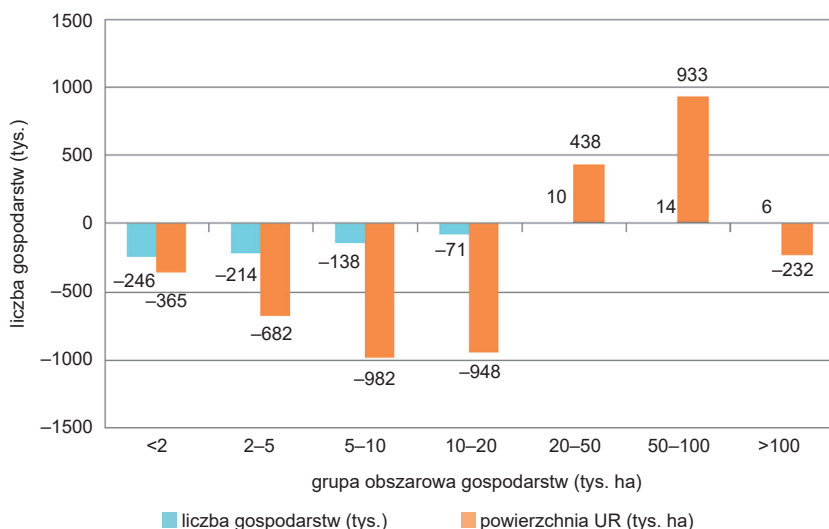
*pozostałe środki przeznaczono na cele związane z zalesieniem gruntów rolnych i ochroną środowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Prus i Wawrzyniak 2010, Szymańska 2021

Do zwiększania powierzchni gospodarstw skłaniało rolników także realizowanie projektów inwestycyjnych w ramach działania „Wspieranie gospodarstw niskotowarowych” realizowanego w PROW 2004–2006 oraz działania „Modernizacja gospodarstw rolnych” PROW 2007–2013 (Żmija 2018).

W 2016 r. weszła w życie Ustawa o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (DzU z 2016 r. poz. 585), która miała na celu zahamowanie tendencji zmniejszania powierzchni gruntów rolnych, poprawę struktury obszarowej w Polsce i ochronę rodzinnych gospodarstw rolnych. Jej zadaniem było także ograniczenie sprzedaży ziemi rolnej cudzoziemcom pochodzącym z państw członkowskich UE po zakończeniu okresu przejściowego. Zakładano, że zmiany przyczynią się do zahamowania wzrostu i ustabilizowania cen gruntów rolnych na poziomie, który nie będzie utrudniał powiększania powierzchni gospodarstw rolnych ze względu na ograniczoną zdolność nabywczą rolników w zakresie zakupu ziemi. W praktyce zaobserwowano jednak zdecydowane ograniczenie handlu nieruchomościami rolnymi (Szymańska 2021).

W latach 2002–2020 wystąpiły zauważalne zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych (rys. 1). Liczba gospodarstw rolnych spadła o 639 tys., tj. 32,7%. Na spadek liczby gospodarstwłożył się ubytek o 669 tys. w grupach obszarowych do 20 ha użytków rolnych. Wzrosła natomiast o 30 tys. liczba gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha. W największym stopniu redukcji uległa liczba gospodarstw (460 tys.) z przedziału do 5 ha, a w ślad za tym zmniejszyła się o 1 047,0 tys. ha powierzchnia użytków rolnych w tych gospodarstwach. Duży ubytek nastąpił także w grupie gospodarstw 5–10 ha. Przyrost liczby gospodarstw wystąpił w grupach obszarowych powyżej 20 ha. Największy wzrost odnotowano w grupie obszarowej 50–100 ha, a powierzchnia użytkowana przez te gospodarstwa zwiększyła się do 933 tys. ha, tj. o 116,7%. Zauważalny jest także spadek powierzchni użytków rolnych w grupie powyżej 100 ha, ale udział tego typu gospodarstw w użytkowaniu ziemi pozostał na poziomie 22,2%.

Rys. 1. Zmiana liczby gospodarstw i powierzchni użytków rolnych w latach 2002–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Analiza przemian struktury obszarowej gospodarstw rolnych i struktury użytkowania gruntów według grup obszarowych wskazuje na wzrost roli gospodarstw większych obszarowo. Jednak tempo przemian strukturalnych jest nadal powolne i zwiększa się dystans do innych państw unijnych (Czubak i in. 2019). Gospodarstwa o stosunkowo małej powierzchni nie mają możliwości osiągnięcia dochodu na odpowiednim poziomie. W obecnych uwarunkowaniach ekonomicznych areał 50 ha stanowi granicę obszarową gospodarstwa, poniżej której w typowych uprawach produkcja i dochody są na tyle niskie, że utrudniają uzyskanie dochodów parytetowych i wykluczają inwestycje rozwojowe (Poczta 2023).

Wsparcie dochodów rolników

Najpowszechniejszym instrumentem WPR, z jakiego korzystają polscy rolnicy, są dopłaty bezpośrednie, które w swoich założeniach miały uzupełniać dochody rolnicze. Oprócz tego mają one przyczyniać się do rozwoju rolnictwa, zapewniać bezpieczeństwo żywności i wspomagać dbanie o zrównoważony rozwój obszarów wiejskich (Mickiewicz i Mickiewicz 2015). W wyniku negocjacji akcesyjnych wprowadzono w Polsce płatności bezpośrednie w postaci tzw. uproszczonego systemu płatności do gruntów rolnych. Płatności wypłacano na wszystkie grunty rolne utrzymywane w dobrej kulturze rolnej, z zachowaniem wymogów ochrony środowiska (DzU z 2008 r., DzU UE L.2009.30.16). Przysługiwały producentom rolnym posiadającym grunty rolne o powierzchni powyżej 1 ha. Dopłaty bezpośrednie przyznawane były proporcjonalnie do powierzchni uprawy, niezależnie od rodzaju prowadzonej działalności.

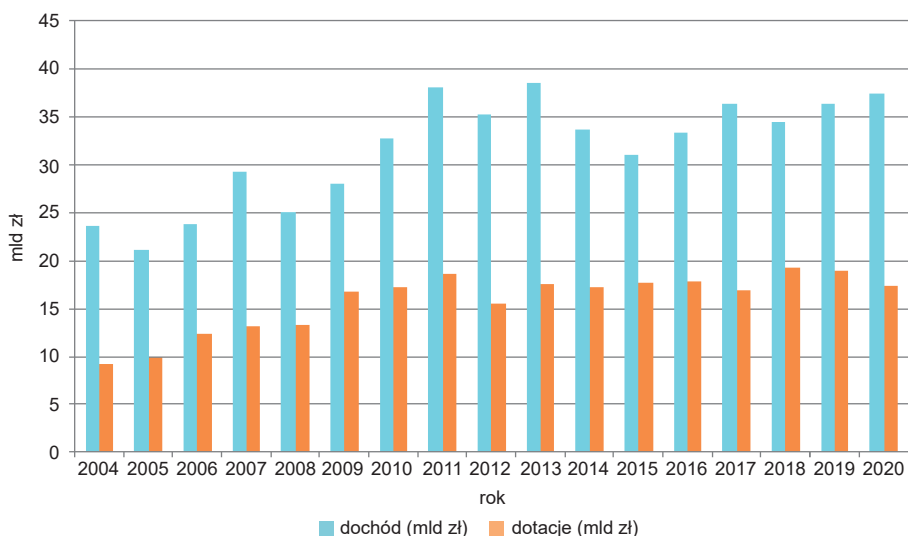
System ten obowiązywał w Polsce do końca 2013 r. Jednolite płatności obszarowe były uzupełniane krajowymi płatnościami uzupełniającymi w maksymalnie dopuszczalnej przepisami wspólnotowymi wielkości, a więc do poziomu 30% płatności stosowanych w krajach UE-15 na dzień 30 kwietnia 2004 r. (Żmija 2011). W 2010 r. w wyniku przeglądu WPR (Health Check) wprowadzono zmiany w zakresie norm dobrej kultury rolnej zgodnej z ochroną środowiska (konieczność zachowania charakterystycznych elementów krajobrazu, pozwoleń wodnoprawnych oraz tworzenia i/lub utrzymania siedlisk) oraz wymogów wzajemnej zgodności (zakaz działań mogących negatywnie wpłynąć na cele ochrony obszaru Natura 2000).

Oderwanie jednolitej płatności obszarowej od produkcji i bezpośrednie powiązanie z obszarem w istotny sposób wpływało na postawę rolników. W literaturze wskazuje się dwojaki sposób oddziaływania dopłat bezpośrednich na przemiany struktury obszarowej gospodarstw (Kozłowska-Brudziak 2012, Karwat-Woźniak 2019). Duże gospodarstwa pozyskiwały wysokie kwoty dopłat, które mogły przeznaczyć na inwestycje. Gospodarstwa te dążyły do wzrostu skali produkcji, często przez wzrost powierzchni gospodarstwa. Natomiast gospodarstwa mniejsze uzyskiwały niskie dopłaty, które tylko wspomagały dochody. Z jednej strony dopłaty bezpośrednie stymulowały procesy koncentracji, ponieważ wzrost powierzchni gospodarstwa zapewniał uzyskanie większych dopłat. Z drugiej zaś strony właściciele małych gospodarstw ze względu na dopłaty nie chcieli pozbywać się gruntów. Wzrastająca corocznie kwota dopłat zapewniała dochód, którego nie gwarantowało zatrudnienie pozarolnicze. Zdaniem Karwat-Woźniak i Chmielińskiego (2016) w latach 2004–2014 średnio na gospodarstwo kwota ta wzrosła od 2 056 zł do 9 371 zł. Łącznie do końca kwietnia 2016 r. w ramach dopłat bezpośrednich wypłacono 83 351,60 mld zł, czyli skumulowana kwota płatności na 1 gospodarstwo wynosiła 60,3 tys. zł. Tak więc płatności obszarowe są instrumentem, który może opóźniać przemiany strukturalne w rolnictwie.

W nowym pakiecie Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2014–2020 zachowano podział na dwa filary, lecz zwiększono powiązania między nimi, oczekując, że polityka rolna będzie bardziej całościowa, silniej zintegrowana z innymi politykami wspólnoty. Zwiększono elastyczność dysponowania wsparciem unijnym, ustanawiając zasadę pozwalającą przesunąć środki finansowe między I i II filarem WPR do 25% przyznanej alokacji unijnej. Polska wykorzystała tę możliwość i przesunęła środki z PROW 2014–2020 do budżetu I filara (płatności bezpośrednie) (Drygas 2022). W latach 2014–2020 dopłaty bezpośrednie co do zasady były kontynuacją poprzednich regulacji prawnych, lecz wprowadzono pewne innowacje sprzyjające ekologizacji rolnictwa i przeciwdziałaniu zmianom klimatu. Nowym rozwiązaniem było określenie kategorii rolnika aktywnego zawodowo, co bezpośrednio wiązało się ze zdefiniowaniem beneficjenta płatności. Rolnik aktywny zawodowo to osoba, której roczna kwota płatności wynosi co najmniej 5% przychodów uzyskanych przez nią z działalności pozarolniczej w ostatnim roku obrotowym. Poza tym prowadzona działalność rolnicza nie może mieć charakteru marginalnego, co oznacza, że przychody z działalności rolniczej stanowią przynajmniej 1/3 wszystkich przychodów lub działalność rolni-

cza jest główną działalnością gospodarczą rolnika (Biernat-Jarka 2016). W systemie płatności 2014–2020, podobnie jak w poprzednim okresie, utrzymano tzw. wymogi wzajemnej zgodności. Co prawda, od 2015 r. obejmowały one mniejszą liczbę norm dobrej kultury rolnej – usunięto między innymi wymogi dotyczące stosowania osadów ściekowych i chorób zwierzęcych. Jednolita płatność obszarowa przyznawana była na wcześniejszych zasadach, przysługiwała ona do każdego kwalifikującego się hektara. Do płatności tej kwalifikowały się także tzw. elementy krajobrazu, czyli rowy do 2 m szerokości, drzewa będące pomnikami przyrody czy oczka wodne o powierzchni do 100 m, a także strefy buforowe. Jednym z celów reformy Wspólnej Polityki Rolnej była poprawa wpływu działalności rolniczej na środowisko naturalne. W związku z tym wszystkie gospodarstwa korzystające z płatności zobowiązano do przestrzegania praktyk rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska naturalnego.

Według Baer-Nawrockiej i Poczty (2024) w latach 2004–2020 dochody uzyskiwane z rolnictwa wzrosły z 23,6 do 37,5 mld zł (w cenach stałych z 2010 r.). W analizowanym okresie obserwowano stopniowy wzrost dochodów do 2013 r. (z wyjątkiem 2012 r.) (rys. 2). Następnie od 2014 r. odnotowano spadek dochodów, a od 2017 r. ponowny wzrost. Istotny wpływ na zmiany dochodów miał wzrost wartości dotacji z 9,2 mld zł w 2004 r. do 17,4 mld zł w 2020 r. Udział dotacji w dochodach w tym okresie zwiększył się z 38,8% do 46,4%. Poczta (2023) podkreśla, że akcesja do UE i środki WPR spowodowały także skokowy przyrost nakładów inwestycyjnych w rolnictwie w ujęciu bezwzględny. Środki UE odpowiadają za ok. 45% inwestycji zrealizowanych w rolnictwie polskim po 2004 r. Wysoki przyrost przeprowadzanych inwestycji nastąpił zwłaszcza w gospodarstwach rozwojowych, najczęściej korzystających ze wsparcia inwestycyjnego środkami WPR.

Rys. 2. Dochody rolnictwa i dotacje WPR w latach 2004–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie Baer-Nawrocka i Poczta (2024)

Znaczny wzrost dochodów gospodarstw rolnych potwierdzają dane Juchniewicz i in. (2022). Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w zależności od powierzchni gospodarstwa wahał się od 27 669,7 zł w gospodarstwach <5 ha do 243 702,0 zł w gospodarstwach >50 ha. Natomiast dochód całej rodziny rolnika w 2020 r. wynosił 65 824,3 zł w gospodarstwach <5 ha i 264 764,5 zł w gospodarstwach >50 ha. Na wysokość całkowitego dochodu rodziny wpłynął udział dochodu spoza gospodarstwa rolnego. W przypadku gospodarstw małych (<5 ha) udział ten wyniósł 58,0%, a gospodarstw bardzo dużych (>50 ha) udział dochodu spoza gospodarstwa rolnego wynosił 8,0%.

Podsumowanie

Po integracji z Unią Europejską polskie rolnictwo zostało objęte szeregiem instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej. Największy wpływ na strukturę obszarową gospodarstw rolniczych miały renty strukturalne oraz płatności bezpośrednie. W okresie 2004–2020 kryteria dostępu do rent strukturalnych i warunki ich uzyskania uległy zaostrzeniu, a nawet pogorszeniu. Mimo niewątpliwych zmian w strukturze agrarnej system dopłat bezpośrednich do hektara hamował przepływy ziemi od niewielkich gospodarstw rolnych, często nieprodukujących na rynek, do większych i bardziej wydajnych. Nie udało się ograniczyć problemu rozdrobnienia rolnictwa, a tempo przemian strukturalnych jest powolne. Polskie rolnictwo wymaga dalszych zmian strukturalnych.

Objęcie Polski instrumentami WPR doprowadziło do wzrostu dochodów rolników. Istotny wpływ na poprawę sytuacji dochodowej w rolnictwie miały dopłaty bezpośrednie. Poziom dochodu z rolnictwa w latach 2004–2020 wzrósł o ok. 160%. Wielkość dochodów rolników wpływa na decyzje podejmowane w gospodarstwach rolnych i zwiększa możliwości realizacji inwestycji modernizacyjnych, a tym samym przyczynia się do rozwoju rolnictwa w naszym kraju.

Literatura

1. Baer-Nawrocka A., Pocztą W.: Przemiany w rolnictwie. W: Polska wieś 2024. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej, W. Pocztą, A. Hałasiewicz (red.). Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2024, ss. 297.
2. Biernat-Jark A.: Płatności bezpośrednie w Polsce i UE. Biuro Analiz Sejmowych, 2016, **19(223)**: 1-4.
3. Czubałk W., Pocztą W., Rowiński J.: Struktury obszarowe i ekonomiczne polskiego rolnictwa oraz innych państw unijnych. W: Struktura polskiego rolnictwa na tle Unii Europejskiej, W. Pocztą, J. Rowiński (red.). EFRWP, TEP, CeDeWu, Warszawa 2019, ss. 392.
4. Drygaś M.: Doświadczenia Polski we wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków II filara WPR. W: Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi, J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.). Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022, ss. 226.

5. Juchniewicz M., Kambo K., Michalak P.: Poziom i struktura dochodów rodzin rolników w gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną w 2020 roku. Polski FADN, Warszawa 2022, ss. 39.
6. Karwat-Woźniak B.: Wpływ wybranych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na umacnianie i spowalnianie procesów rozwojowych w polskim rolnictwie. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2019, **57**: 304-315.
7. Karwat-Woźniak B., Chmieliński P.: Przemiany w strukturze agrarnej polskiego rolnictwa i wpływ wybranych instrumentów WPR na te procesy. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 2016, **450**: 272-286.
8. Kawecka-Wyrzykowska E.: Europejskie programy wsparcia finansowego dla Polski w okresie przedakcesyjnym oraz przepływy finansowe między Polską a unijnym budżetem po akcesji do Unii Europejskiej. W: *Polska w Unii Europejskiej. Bilans Korzyści*, S. Kluza (red.). Wydawnictwo Jedność, Kielce 2023, ss. 135.
9. Kozłowska-Brudzik M.: Przekształcenia struktury obszarowej polskiego rolnictwa po roku 2002. W: *Miedzy ekonomią a historią. Studia ofiarowane Profesorowi Czesławowi Noniewiczowi z okazji 75. urodzin*, R. Dziemianowicz i in. (red.). Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2012, ss. 580.
10. Mickiewicz A., Mickiewicz B.: Podstawowe zasady dopłat bezpośrednich stosowane w nowej perspektywie finansowej 2015–2020. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 2015, **1**: 5-17.
11. Nurzyńska I., Drygas M.: Polityka rozwoju obszarów wiejskich w Polsce (UE) – zbędny wydatek czy konieczność? *Wieś i Rolnictwo*, 2018, **2(179)**: 169-187.
12. Paszkowski S., Kijanowski P.: Renty strukturalne jako instrument przekształceń obszarowych w rolnictwie polskim. *Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 2009, **1(50)**: 129-143.
13. Poczta W.: Wpływ akcesji Polski do Unii Europejskiej na sytuację rolnictwa i rolników. W: *Polska w Unii Europejskiej. Bilans Korzyści*, S. Kluza (red.). Wydawnictwo Jedność, Kielce 2023, ss. 135.
14. PROW 2004. Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
15. Prus P., Wawrzyniak B.M.: Zmiany zasad przyznawania rent strukturalnych oraz ich skutki. *Zeszyty Naukowe, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 2010, **4(53)**: 181-195.
16. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 2010 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Renty strukturalne” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz.U z 2010 r. nr 131 poz. 886).
17. Rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniające rozporządzenia (WE) nr 1290/2005, (WE) nr 247/2006, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1782/2003 (DzU UE, L.2009.30.16).
18. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (DzU UE, L.2005.277.1).
19. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia (DzU UE, L.1999.160.80).
20. Szymański A.E.J.: Zmiany struktury agrarnej na polskiej wsi w latach 1918–2018. *Zeszyty Wiejskie*, 2021, **27**: 31-58.

21. Ustawa z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. z 2016 r. poz. 585).
  22. Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r. nr 233 poz. 1382).
  23. Ustawa z dnia 26 stycznia 2007 roku o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. z 2008 r. nr 170 poz. 1051, nr 214 poz. 1349; z 2009 r. nr 20 poz. 105; z 2010 r. nr 36 poz. 197, wraz ze zmianami obowiązującymi od 2010 roku).
  24. Ż m i j a D.: Efektywność wykorzystania środków pomocowych WPR współfinansujących projekty inwestycyjne na przykładzie małych gospodarstw rolnych województwa małopolskiego. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, 2018, 18(33), 2: 334-341.
  25. Ż m i j a D.: System płatności bezpośrednich w Polsce w kontekście rozwiązań stosowanych w Unii Europejskiej. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, 2011, 11(26), 1: 193-201.
-

Adres do korespondencji:

dr Zuzanna Jarosz
Zakład Biogospodarki i Agrometeorologii
IUNG-PIB
ul. Czartoryskich 8,
24-100 Puławy
tel. 81 47 86 766
e-mail: zjarosz@iung.pulawy.pl

AUTOR
Zuzanna Jarosz

ORCID
0000-0002-3428-5804